ӘДӘБИЈАТШУНАСЛЫГ

НИЗАМИНИН ТӘДГИГИ

Хәлил Јусифов. «Шәрг әнтибә вә Низами Кәнчәви», «Јазычы», 1982.

Классик Шәрг әнтибәсинә јүмүмдә әнтибә просесинин чох мүһүм, әламәтдар бир мәрһәләсидир. Низами јарадычылығы да һәмин мәрһәләнин парлаг вә дигәтәлајиг бәдии-фәлсәфи нүмәсиндән сајылыр. Филолокија елмләри намизәди Хәлил Јусифовун тәзә монографијасында Низами әрсә мәнз бу мөвгеидән тәдгиг едилир.

Монографијада Низами дүнјасынын мәнсулу олан поетик инчиләр әнтибәй мәдәнијјәтинин ән мүһүм јарадычылыг тәләбләри бахымындан тәһлил едилир вә һәмин әсәрләрдә әнтибәй епохасынын доғурдуғу әсас вә сәчијәви бәдии-естетик амилләр ејн планда чәкилир.

Х. Јусифов Шәрг әнтибәсинин мүһүм мәрһәләләринә бири олан Азәрбајҹан әнтибәси јазәрбидә әјрыча дајаныр, бу әнтибәйин әсас хүсусијјәтләрини Үмумшәрг әнтибәсинин тәркиб һиссәси кими үмумиләшдирир. О, бурада вәтәндаш-алим чәсәрәти илә Азәрбајчанын тарихи вә мәдәни кечмишини јахшы һаз едир. Бә'зи алимләрдә чидди елми мүбаһисә јүрүшүр, онларын сәһв, биртәрафли вә мүһафизәкар фикирләрини тарихи һәгигәтә ујғун шәкилдә, совет әдәбијјатшунаслығынын марксистленинчи принсипләри, һабелә мүасир әнтибәйшунаслығын сон наилијјәтләри мөвгеиндән тәнгид едир.

Монографијада мүәллифин Низами Кәнчәвинин әнтибәй дөврүнүн јетирдији камил јарадычы шәхсијјәт кими сәчијәләндирир вә онун симасында әсл әнтибәй зијалысынын типик хүсусијјәтләрини үмумиләшдирир.

Әнтибәй идеаларынын Низами јарадычылығында илкин тәзаһүрү «Сирләр хәзинәси» әсәри илә башлајыр. Әсәрдә дахил едилмиш мәнзум һекајәтләрин һәр бириндә шаирин милли ојаныш дөврү мәдәнијјәтинин мүтәрәгги вә демократик әнәнәләринә садиг јазычы, бир дөврүн әсас, апарычы тенденсијасыны мүдафиә етдији ајдын көрүнүр. Белә ки, о, бөјүк чәсарәтлә јазылы әдәбијјатда дөвр вә зәманәнин мүһүм һәгигәтләрини ифадә едир, һәгигәтә јахын, ејни заманда, бу дөврүн әсас, апарычы тенденсијасыны мүдафиә етдији ајдын көрүнүр. Белә ки, о, бөјүк чәсарәтлә јазылы әдәбијјатда дөвр вә зәманәнин мүһүм һәгигәтләрини ифадә едир, һәгигәтә јахын, реалист һәссаслығла, епик вүс'әтлә төләмә алыр, инсан һагғында бүтөв, һуманист бир консепсија ирәли сүрүр, вәзифә вә түрбәсиндән асылы олмајараг мүхтәлиф пешә вә сәнәт адамларынын өз әсәрләринин гәһрәманына чевирир. Низаминин илк әсәрләрини бу проблемлә үзрә өјрәнилмәси монографијанын үмуми тәһлил истигамәтини үгурлу башламасыны кими дигәтә чәлб едир. Х. Јусифов «Сирләр хәзинәси»ндә дидактик рүһун апарычы олдуғуну гејд едир вә һәгиги чүмлә, үмумијјәтин әдәбијјатын илк мәрһәләси үчүн характерик бир һал һесаб едир. Бу бахымдан мүәллифин «Сирләр хәзинәси» әлә онун гидаландығы әдәби мәнбәләр үзәриндәки мүшаһидә вә паралелләри маралы тә'сир бағышлајыр. Тәдгигатчы һагғы олараг фәал, мүбарizә вә әмәли чағырышы рүһуну Низами дидактизминин ән мүһүм вә дигәтәлајиг хүсусијјәти кими гијмәтләндирир.

Низами Кәнчәви «Сирләр хәзинәси»ндә тохундуғу проблем вә мәтләбләри өзүнүн сонракы әсәрләриндә даһа бөјүк чәсарәтлә, чошғун поетик илһамла, епик вүс'әтлә давам вә инкишаф етдирир. Низами Кәнчәви мәшһур «Хосров вә Ширин» мәнзум романы һаз јазаркән өз дөврүнүн һуманист вә демократик бахышларына әсс етдирмәји јаратмышдыр. Шаир агыл вә зәканын һәр чүр манеә вә чәтинликләри илә гәлб вә јолдан јанмадан күчүнү, сағлам инсани дүнјанын гаршысында шаһлыг сәлтәнәтинин белә ачызлијын көстәрмәкдән чәкинмирди.

Мүәллиф «Леили вә Мәчнун» гәһрәманларына мәхсус мәһәббәти реал, дүнјәви характер дашыдығыны гејд едир, Низамини тәрәннүм етдији мәһәббәт гејрәтини, платоник вә суфи мә'на ахтарышларынын әкс һиссинә чыхыр.

«Једди көзәл»ин тәдгигатчыларындан бир чох әсәр өз јарадыҹылығына вә идеасына мүәллифин әдаләтли һөкмдар идеалы илә әлагәләндирмишләр. Х. Јусифов исә шәхсијјәтин мә'нәви ахтарышы вә өзүнүтәсдигини «Леили вә Мәчнун»дан башлыса, апарычы мотиви һесаб едир вә әсәри «инсана јени интибаһ дөврүнүн мүнасибәтини өз етдији бир поема» әдәбијјатындан сајыр.

Низами јарадычылығына интибаһ дөврүнүн вә интибаһ мәдәнијјәтинин тә'сири «Хәмсә» хәзинәсинин сон бөјүк абидәси «Искәндәрнамә»дә өзүнүн бүтүн чохчәһәтли вә рәнҗәкәрәк әламәтләри илә тәзаһүр едир. Низами бурада төкчә бәдии јарадычылығын ән үча зирвәсини фәтһ едән камил сәнәткар оларак галмыр, ејни заманда интибаһ идеаларының, дөврүн мүтәрәгги, демократик бахышларынын јарадычылыг јолунда мәнимсәјән вә инкишаф етдирән, ону јени мүддәаларда зәнкинләшдирән мүтәфәккир философ сәвијјәсинә јүксәлир. Шаирин үмуми дүнјакөрүшүнүн инкишафынын сон мәрһәләсинин мәнсулу олан бу өсәр онун инсан, төһфә вә чиҹијјәт һагғындакы мүнасибәтини, сејси, елми-фәлсәфи вә бадии-естетик фикирләрини өзүндә әјдын шәкилдә әкс етдирир: Инсана мәхсус һәр шеј, һәтта өлмәзлији дә төбиәт јох, Инсанын өзү јарадыҗы «Харатмаг» исә биринчи нөвбәдә «дүшүнмәк» демәкдир. Дүшүнмәкдән көнар саадәт дүјгусу, дирилик вә һајат өнтирасы јохдур, һәтта «мән фикирәм»дир, демәли, мән мөвҗудам» (Декарт).

Классик фәлсәфи фикрә көрә, инсан кортөһин доғулур, лакин чәрчивәли, өлүмлү дүнјанын вә тәләји фаҗиәли бир шүурла гаршылашыр. Һәјатда јалныз онда — шүур тәләји рам едәндә саадәт дүјгусу фикринә интизарына галіб кәлир. Инсан үчүн өбәди олмаҗы Заманын јох, ...фикрин көрдиши вә интиһасызлығы тә'мин едир. Сөнәтдә вә фәлсәфәдә өбәдијјәт вә тарих бөјүк шәхсијјәтләрини олум вә өлүм илләринин чөкминдән јараныр. Дүшүнән даһиләрин јашамадығы илләр өбәдилијин мәчрасында бошлуғу өдәмәкдә едир. Мәкан чичәк вә чәмәнлә, Заман исә фикир вә әмәлләр долу оланда мә'наны вә көзәл көрүнүр. Тәбиәтә бәнәзәмәк, өбәди вар олмаҗ үчүн. Инсан дүшүнүр вә јарадыр...

Мүәллиф фәлсәфи фикрин бүтүн кечмишини инсанлығын бәдбәхтлијдән саадәтә вә өлүмлу таледән мә'нәји дирилиҗә чан атмасынын тарихи кими сәһифәләјир. Бу тарихдә хошбәхтлијә «өмүр» вә «өлүм» анлајышларындакы биз һәмишә бир јердә, мүбаризәли вә тәзадлы гүтбләр вәһдәти һалында көрүрүк. «Олум, ја өлүм?» — бу өбәди фәлсәфи соруғунда һамлет өзү дә өлүмү мәнз тәбии вә хошбәхт олмајан һајата тәрчиһ едир. Өлүмдән сонракы дириліјин, өлүмсүз танрылара бәнәзәмәјин һикмәти вә шәрти кими Фаust да, Нәсими вә Фүзули ше'рләрини Ашиг-философ да инсанын идрак ишығына вә һагғына сығынып вә күвәнир. Чүнки өбәди сәрвәт — мүдрикликдир. Јалныз билик силаһы илә Инсан һәмишә, һәтта өлдүјү вә өлүмә мәһкум олса дә (гандалда вә гәбирдә икән дә!..) дири вә азад галмағы бачарыр. Үстәлик, мүдриклик — һәм дә ән «инанылмыш», сабит вә е'тибарлы сәрвәтдир: инсанлара мәхсус һәр мә'нәви вә јүксәк алмаг, чаныб-таламаг олар, төкчә бириндән башга. Әчизлик вә гүввәт, көзәллик вә рија, һәгигәт вә шәр — һамысы инсанын биліјә саһиблик һагғы вә сәлаһијјәти илә бағлыдыр.

Доғрудур, бәдии вә фәлсәфи дүшүнчә тарихиндә биліји саадәт јох, истираб јүкү сајанлар даһа чох олмушдур. Мәсәлә дә ондадыр ки, һәгиги фәлсәфи мә'нада истираб вә саадәти зирәнлә сәрһәдләр бир-бириндән ајырмыр, «өзүндән вә һәр шеј»дән разы ахмаг олмагданса, разы Сократ олмаг даһа јахшыдыр» афоризми хошбәхтлијин мүрәккәб вә бә'зән дә драматик, ишыглы бир фачиә илә ашыланмасынмузуну хүсусилә јахшы ифадә едир.

Бүтүн бу дүшүнчәләрин гаршысдакы китабын фәлсәфи фикир төһфәрини ифадә едән етик вә естетик тә'лим һесаб етмәк олар. Әсәрин мүәллифи, көркәмли философ-алимимиз Әјдәдин Бәјәзидовун өз китабына «Саадәт дүшүнчәси» адландырыбы, ону «дүшүнчә билмәјин саадәтинә вә ашыг бир дүнјанын өз алимә һәмдәм вә һәмфикир олурсан! Хошбәхтлик ахтаран оларса фикрини ачыг минилликдә јох, бәлкә ки, бу ахтарышда сонра «ән јүксәк һәзз»ә һесаб едибләр. Интибаһ мүтәфәккири өзүнү чәмијјәтдә вә тәбиәтдә тән тәсдиг едән Инсанын, мәаирфиләр илә өз өзлиги арасында тәзадлы вә өзлиг күчүнү тәмсил едән шәхсијјәти хошбәхт һесаб етмишдир.

3. Кәјүсүн хошбәхтлик ахтарышларында өхлаги мә'јар мәсәләси үзәриндә ајрыча дајаныр вә дигәти бүтүн бу тә'лимләр үчүн үмуми олан өлә бир чәһәтә јөнәлдир ки, онларын һамысында һәјатын дәјәри, гијмәти вә мә'насы хошбәхтлијин мәзмуну илә өлчүлүр вә мигјасы илә «һесабланыр». Хошбәхтлијә мәнафе һагг-һесабы илә өјрәнә вермәк олмаз; өксинә, хошбәхтлијин «һагғы» — хошбәхтлијә сәрф олунан дахилинсанын јаратмалары, рүһун, үрәјин һәрәкәтиндир. Мәгсәд — хошбәхтлијин «үмуми мигдарынын», өзү дә һамы үчүн јарытмағдан ибарәтдир. Чүнки дүнјада хошбәхтлик ачрытмасы, демәк ки, өз хошбәхтлијини ачрытмасын. Башгасынын хошбәхтлији үчүн өн чох ишә көрә ән хошбәхт адамдыр. Бир сәрвәт вә ше'мәт кими хошбәхтлијин һәгиги гәдәрини, нәгдә «чөкисини» вә «һәчмини» бәјук философлар мәнз бу ме'јарла мүәјјән етмишләр. Сөһбәт чөкмәдән вә «маја гојмадан» газанылан саадәт, мүфтә вә һаваји хошбәхтлик сахта вә сүн'и, сојуг вә өкәјдир. Хошбәхтлијин јалныз белә мәзмуну инсан һәјатыны битки, һејванат вә түфејли-објектел һәјатындан фәргләндирир.

Дикәр тәрәфдән, төкчә өхлаги јох, сосиал мә'наларына көрә дә хошбәхтлик фәрдијјәтдән вә фәрди әламәндән даһа кәниш һудудлара аһәтә едир. О, тәнһалығын дүнјасына сыға билмир; әкәр әсл хошбәхтлик «хошбәхт етмәк»дирсә», буну төкчә нечә етмәк олар? Саадәт дүнја илә вә инсан илә инсан арасында үлфәтдән, үнсијјәтдән нәш'ә тапыр.

Бәс хошбәхтлијин мүддәти вә интенсивлији нә илә тә'мин олунур? Китабда бу суала да чаваб вар: бүтүн өмүр боју «бир хејир иши о бири хејир ишинә өә бирләшдији јол, арада азачыг белә бошлуг галмасын» (Марк Аврели). Јалныз бу заман өмүрдә бәдбәхтлијә јер галмыр вә хошбәхтлик фасилә сајы дәвам едијр.

Һәлә антик Промете] вә илк дәфә онун ачдығы чығырла кедәнләр һамысы хошбәхтлији мәнә фасилә сајыр «хошбәхт етмәк сәнәти» һесаб етмишләр.

Лакин бөшәрин хошбәхтлик ахтарышлары китабда һамар бир хәтт, үтүлү бир схем шәклиндә дә тәсәввүр олунмур. Хошбәхтлији дини, фәрди-тәбии вә ичтимаи һәјатда ахтаранлар, үстәлик, ону идрак вә әәка ишығындан ајырыб, јалныз һиссләә бағламаға чәһд едәнләр олуб (Ж. Ж. Руссонун «Һејванлар хошбәхтдир, лакин онларын падшаһы (инсан) бәдбәхтдир» һөкмүнү хатырламаг кифајәтдир).

Хошбәхтлик дүјгусуну һакимијјәт, нәфс вә шәр өһтирасларында көрәнләр, һәтта бир чәһәт вә тәмф кими дүнјанын тамам иннкар едәнләр дә аз олмамышдыр. Мүәллиф, хүсусән философ Фихтенин белә бир мүлаһизәси үзәриндә кениш дајаныр ки, «хошбәхтлик јохдур, она чәһд етмәк инсаны алдадыр». Һөкмүнүн һекелин јаналыг да мызы шар кими шишмәси, долунун тојларлы һиннә јығмасы, бир гызын зоғал мүчүгунун гардашы тәрәфиндән јеһлмәси; мумдан филин дүзәлмәси, мум чатмадығы үчүн хортумсуз галмасы кими маралы, мә'налы, мәәзәли һадисәләр әсасдыр. Мүәллиф һадисәләри әәрәр, фикир, мә'на, мәгсәд исә бу һадисәләрин өзүндән јох, Мәсәлән, «Пинтин» ејни гәдәр бир ушағын пинтилијн һагғында сөһбәт кетмир, төкчә јарышын онун узуну јумасы кәстәрилир. Јаҗуҗ өнәсинин тәзә донунун она јарашмаг-јарашмадығына тә'сир фонда сорушан гызын бәрәкәтләриндәки өнәк јумор мә'наларынын өнә өјрәтмәк өгтеји-нәәриндән ејни сөзләрдән тәзә гафијәләр ишләтмәјә Ә. Әлиоглу күчү мүәјјәдир. Мәсәлән, «гушәјнәјә», «гуш әпләјә», «бурдаг», «бурда», «торагаја», «торагаја», «сүзмәдә», «јемишдә», «јемишдә», «бичәнәјә», «бичә нәјә» вә саир кимин башга-башга мә'на дашыјан гафијәләр јеринә дә вә мүвәффәгијјәтлә ишләнмишдир.

Китабда јаныштмачлар, нагыл-поемалар да мүвәффәгијјәтлидир. Ә. Әсәрләр дә јығчамлығы, мә'наҗы, јумору илә дигәти чәлб едир, ушаглармызын тәрбијәсиндә өһәмијјәти аз дејилдир.

Һәр ики көнч шаирин ушаг әдәбијјатына белә үрәк долусу, белә тәзә һафәлә көлмәси сәниндирчидир. Онларын мәләкәдә дана кениш фәалијјәт кәстәрмәси үчүн бүтүн имканлары вардыр.

Тофиг МАЬМУД

ПУБЛИСИСТИКА

ДҮШҮНМӘК СӘАДӘТИ...

Әјдәдин Бәјәзидов. «Саадәт дүшүнчәси», Азәрнешр, 1983.

«Харатмаг — өлүмүн өзүнү өлдүрмәк демәкдир» гарышмадыгы китаб белә бир епиграфла башлајыр вә бу епиграфда китабын тәдгигат идејасы чох дәгиг ифадә едилир: Инсана мәхсус һәр шеј, һәтта өлмәзлији дә төбиәт јох, Инсанын өзү јарадыҗы «Харатмаг» исә биринчи нөвбәдә «дүшүнмәк» демәкдир. Дүшүнмәкдән көнар саадәт дүјгусу, дирилик вә һајат өнтирасы јохдур, һәтта «мән фикирәм»дир, демәли, мән мөвҗудам (Декарт).

Классик фәлсәфи фикрә көрә, инсан кортөһин доғулур, лакин чәрчивәли, өлүмлү дүнјанын вә тәләји фаҗиәли бир шүурла гаршылашыр. Һәјатда јалныз онда — шүур тәләји рам едәндә саадәт дүјгусу фикринә интизарына галіб кәлир. Инсан үчүн өбәди олмаҗы Заманын јох, ...фикрин көрдиши вә интиһасызлығы тә'мин едир. Сөнәтдә вә фәлсәфәдә өбәдијјәт вә тарих бөјүк шәхсијјәтләрини олум вә өлүм илләринин чөкминдән јараныр. Дүшүнән даһиләрин јашамадығы илләр өбәдилијин мәчрасында бошлуғу өдәмәкдә едир. Мәкан чичәк вә чәмәнлә, Заман исә фикир вә әмәлләр долу оланда мә'наны вә көзәл көрүнүр. Төбиәтә бәнәзәмәк, өбәди вар олмаҗ үчүн. Инсан дүшүнүр вә јарадыр...

Мүәллиф фәлсәфи фикрин бүтүн кечмишини инсанлығын бәдбәхтлијдән саадәтә вә өлүмлу таледән мә'нәји дириліјә чан атмасынын тарихи кими сәһифәләјир. Бу тарихдә хошбәхтлијә «өмүр» вә «өлүм» анлајышларындакы биз һәмишә бир јердә, мүбаризәли вә тәзадлы гүтбләр вәһдәти һалында көрүрүк. «Олум, ја өлүм?» — бу өбәди фәлсәфи соруғунда һамлет өзү дә өлүмү мәнз тәбии вә хошбәхт олмајан һајата тәрчиһ едир. Өлүмдән сонракы дириліјин, өлүмсүз танрылара бәнәзәмәјин һикмәти вә шәрти кими Фаust да, Нәсими вә Фүзули ше'рләрини Ашиг-философ да инсанын идрак ишығына вә һагғына сығынып вә күвәнир. Чүнки өбәди сәрвәт — мүдрикликдир. Јалныз билик силаһы илә Инсан һәмишә, һәтта өлдүјү вә өлүмә мәһкум олса дә (гандалда вә гәбирдә икән дә!..) дири вә азад галмағы бачарыр. Үстәлик, мүдриклик — һәм дә ән «инанылмыш», сабит вә е'тибарлы сәрвәтдир: инсанлара мәхсус һәр мә'нәви вә ләјаг олуб: јалныз уча, јалныз ишыглы һагғыгәрләр гадим мүтәфәккир шәрләрлини үчалдыб вә өбәдилләшдириб. Үчү бабаларымызын һәјат вә мәишәти илә бағлы васитә бағлы олан «Авеста»да хошбәхтлик һагғында тәсәввүр доғру, ачыг вә ишыг анлајышларын өзүнү дә бирләшдирир. Һәлә Х әсрдә Әл-Фәрабә е'лан едир ки, «хошбәхтлик — инсанын кортөһин мејл етдији ән јүксәк мүкәммәллиқдир». Бу мүкәммәлликлә ирәли, шүур вә әхлаг арасында әлагәләр дә чох ајдын вә конкрет ишарәнин тарихи Шәргдә гәдимдир: «Әхлагсызлыг рүһун хәстәлијидир» вә «Инсанын хошбәхтлик вә бәдбәхтлик ачары, камиллик вә нагислик суканын онунла бағлы вә бирләшдиклиҗинә верилмишдир» (Хачә Нәсирәддин Туси). Үчүнҗү тәрәфдән, гадим Шәрг сәфәләрин хошбәхтлијин һәм мә'нәви, һәм дә мадди-игтисади шәртләрини бир-бириндән ајырмыр. Иднәни вә гәрәмин илк дәфә ишләдиклә Идрис һагғында әсатирдә белә бир вәһдәт идејасы јахшы ифадә едилиб.

Мүәллифә көрә, јуналар да хошбәхтлији һәм мадди, һәм дә мә'нәви һәзздә вә ләззәтдә, мүдриклик илә етикәдә, рүһун азадлығында көрүлүр. Мәнз бириликдә вә сәпир. Ә Ше'рләр ишыглыдыр, маралгадыр, ушагларын рүһуна јахындыр, ширин, ојнаг, шән бир дилдә јазылмышдыр. Сүн'илиқдән узаг олан бу ше'рләрдә Азәрбајчан халг әдәбијјатынын шәрәси, әтри вардыр. «Атым кәл, ај атым кәл», «Күнүм чых, ај күнүм чых», «А јанды, јанды, јанды» кими мисралар онун халг әдәбијјаты илә бағлы олдуғуну кәстәрир.

Әләскәр Әлиоглунун «Хортумсуз фил» («Көнчлик», 1983) китабындакы ше'рләри исә өзүнәмәхсус мүсбәт чәһәтләри илә фәргләнир. Һәр шејдән әввәл, көнч мүәллиф јығчамлығы вә јаксөниклијә јиәләнә билмишдир. Китабдакы ше'рләрин һамысы ијирми мисрадан чох дејилдир. Анчаг шаир бу јыса ше'рләриндә фикрә, мә'наја, һәәчә, мәзмуна хүсуси диггәт јетирмишдир. Одур ки, һәр ше'рин мәзмуну, бәнәзәмәси, һәәчәси, мүгафисәси маралгы вә мә'налыдыр. Төбиәт һадисәләри, көнч һејатына аид әнвалатлар, ушагларын фикирләри, мүһакимләри бу ше'рләрин рүһуну, чанына тәшкил едир. Әләскәр Әлиоглу илк өнәдә, балача оху ушаглына төдиг етдији һадисәләрдә, әәрләрдә мүәјјән бир мә'на ахтарыр.

Төнәјин узумуну
Кал-кал јеҗримин Мәлән,
Мәләкдән кусуб ахыр
Агача чыхыб төнәк.

Бу гыса ше'рләрдә мешәдә күнәшин итирән ушаглары ахтарыб ону талада тапмасы, гышла дөјүшән гарангушун дөшүндә гарын галмасы, бош вәдрәни јағышын долдурмасы, помидорун гыпмасы шар кими шишмәси, долунун тојларлы һиннә јығмасы, бир гызын зоғал мүчүгунун гардашы тәрәфиндән јеһлмәси; мумдан филин дүзәлмәси, мум чатмадығы үчүн хортумсуз галмасы кими маралы, мә'налы, мәәзәли һадисәләр әсасдыр. Мүәллиф һадисәләри әәрәр, фикир, мә'на, мәгсәд исә бу һадисәләрин өзүндән јох, Мәсәлән, «Пинтин» ејни гәдәр бир ушағын пинтилијн һагғында сөһбәт кетмир, төкчә јарышын онун узуну јумасы кәстәрилир. Јаҗуҗ өнәсинин тәзә донунун она јарашмаг-јарашмадығына тә'сир фонда сорушан гызын бәрәкәтләриндәки өнәк јумор мә'наларынын өнә өјрәтмәк өгтеји-нәәриндән ејни сөзләрдән тәзә гафијәләр ишләтмәјә Ә. Әлиоглу күчү мүәјјәдир. Мәсәлән, «гушәјнәјә», «гуш әпләјә», «бурдаг», «бурда», «торагаја», «торагаја», «сүзмәдә», «јемишдә», «јемишдә», «бичәнәјә», «бичә нәјә» вә саир кимин башга-башга мә'на дашыјан гафијәләр јеринә дә вә мүвәффәгијјәтлә ишләнмишдир.

Китабда јаныштмачлар, нагыл-поемалар да мүвәффәгијјәтлидир. Ә. Әсәрләр дә јығчамлығы, мә'наҗы, јумору илә дигәти чәлб едир, ушаглармызын тәрбијәсиндә өһәмијјәти аз дејилдир.

Һәр ики көнч шаирин ушаг әдәбијјатына белә үрәк долусу, белә тәзә һафәлә көлмәси сәниндирчидир. Онларын мәләкәдә дана кениш фәалијјәт кәстәрмәси үчүн бүтүн имканлары вардыр.

Тофиг МАЬМУД

ТӘРҖҮМӘ

Терминләр сөзлүјү

Азәрбајчан КП Мәркәзи Комитәсинин бу илин мајында «Республикада тәрҗүмә ишинин вәзијјәти вә ону јахшылашдырмаг тәдбирләри һагғында» гәбул етдији гәрарында дејилдир: «...Илтисадијјатда, елм вә мәдәнијјәтин конкрет саһәләрә јүк мүкәммәл иҗидилли вә чох-дилли терминолокија лүғәтләринә, мә'лумат китабларына вә васитәләрә тәрҗүмәчиләрин, хүсусән тәсәррүфаты мүтәхәссисләринин, елми ишчиләрин, мүәллимләрин, алим мәктәб тәләбәләринин бөјүк етијачы вардыр...».

Сов.ИКП МК-нын ијун (1983-чү ил) пленуму илә мәктәбләрдә вә техникумларда халг тәсәррүфатынын әсас саһәләри үчүн мүтәхәссисләр һазырланмасы, тәләбәләрин идеја-сијаси мәтнилијнин хејли јахшылашдырылмасы ишини мүһүм вәзифә кими гаршыја гојур. Бә'зи шәраитдә һәр бир халг тәсәррүфаты саһәси мүтәхәссисинин ишгисада бөлијә јиҗәлнәмәси зәрури олур. Чүнки о, илтисади нәәрәјиҗәја нә гәдәр јахындан бәләд оларса бир о гәдәр дә ејни заманда јүксәлишимизи тә'мин етмәкдә фәал вә мәгсәдјөнәлмиш фәалијјәт кәстәрә биләр. Демәли, истеһсалын сәмәрәлилијинин артырылмасы, сосиалист тәсәррүфатчылығынын саһманда идарә олунмасы сосиализмин ишгисади нәәәрәјиҗәсинин дәрәнләнмәк вә ону практикә фәалијјәтимиздә бачарыг үчүн тәтбиг етмәкдән чох асылыдыр.

Башга елмләрдә олдуғу кими сијаси ишгисад елминин дә өзүнәмәхсус анлајышларынын, мүвафиг терминләринин, ганун вә категоријаларынын, ишгисади һадисә вә процесләринин ајдын дәрк етмәк үчүн онларын адларынын — терминләрин дә ејни дәрәчәдә биллмәк тәләб олунур.

Бу чәһәтдән Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын мүхбир үзвү, профессор Т. Вәлијев вә досент А. Һәсәновун редактәси илә бу јахынларда «Русча-азәрбајчанча сијаси ишгисад терминләри сөзлүјү»нү чап олунмасы («Елм» нәшријаты, 1983) хүсусән әһәмијјәт көсб едир (тәрҗүмәчиләр Т. Вәлијев, М. Мустафајев, Р. Гарајев, Ә. Һеј дәрәзадә, Һ. Һүсејнов вә А. Һәсәновдур).

Сијаси ишгисад терминләри сөзлүјүндә марксизм-ләнизм классикләрин тәрәфиндән ирәли сүрүлмүш мүддәалар, елә чә дә термин јарадычылығынын үмуми принсипләри нәәәрә алынмышдыр.

Дүнја сосиализминин сон илләрдә өнәтәсинин кениш ләнмәси, Советләр әләксиндә дәтгин сосиализмин мә'сулларр үзәәдәринин бирләшмәсинә вә ичтимаи мәнсулларр үзәәдәринин артмасы, истеһсал мүнасибәтләринин мүтәмади тәкмилләшмәси, елми-техники ингилабын инкишафы илә әлагәдар, елә чә дә партијамызын сон гурултајлары, хүсусилә XXVI гурултајынын вә Сов.ИКП МК-нын пленумларынын материалларында ишләдилән јени сијаси ишгисад терминләри «Сөзлүк»дә илк дәфә топланмыш вә изаһы ишләнмишдир.

Һагғында данышдығымыз сөзлүјә сәккиз минә гәдәр термин вә термин-сөз бирләшмәси дахил едилмишдир.

Бә'зән мәтбуатда, радио вә телевизијада верилишләринә «товар» терминнинә гаршылығы ики чүр: «әмтәә» вә «мал» сөзләри илә ишләдилир. Сөзлүјү тәртиб едән просесиндә билаваситә сијаси ишгисада бағлы олан анлајышлар фәргләндирилир. Јә'ни өстәрдијимиз кими, Мәнә буна көрә дә сијаси ишгисада «товар» терминини ишләтмәк мәгсәдәујғун һесаб едилир.

Бәллидир ки, дилимиздә һәлә гаршылығы мүәјјәнләшдирилмәмиш бә'зи елә терминләр рәст кәлмәк олур ки, онлар ејни анлајыш илә ифадә етмәсинә бахмајараг, мүхтәлиф сөзләрдә верилир. Мәсәлән, капиталовлажение — капитал гојулушу, әсаслы әәсаит гојулушу; посәбие — маддәи јардым, мәаванәт вә с. Белә гәбилдән олан терминләрин һәр ики јазылышы сөзлүкдә верилмишдир.

Умумијјәтлә, сөзлүкдә, елә чә дә рус дилинә мәхсус ејни бир терминин јеринә көрә мүхтәлиф сөзләрә ифадә олундуғу да нәәәрә алынмышдыр. Мәсәлән, «структурһәләсинин мәнсулу олан бу өсәр онун инсан, төһфә вә чиҹијјәт һагғындакы ичтимаисијаси, елми-фәлсәфи вә бадии-естетик фикирләрини өзүндә ајдын шәкилдә әкс етдирир: Инсана мәхсус һәр шеј, һәтта өлмәзлији дә төбиәт јох, Инсанын өзү јарадыҗы «Харатмаг» исә биринчи нөвбәдә «дүшүнмәк» демәкдир. Дүшүнмәкдән көнар саадәт дүјгусу, дирилик вә һајат өнтирасы јохдур, һәтта «мән фикирәм»дир, демәли, мән мөвҗудам (Декарт).

Классик фәлсәфи фикрә көрә, инсан кортөһин доғулур, лакин чәрчивәли, өлүмлү дүнјанын вә тәләји фаҗиәли бир шүурла гаршылашыр. Һәјатда јалныз онда — шүур тәләји рам едәндә саадәт дүјгусу фикринә интизарына галіб кәлир. Инсан үчүн өбәди олмаҗы Заманын јох, ...фикрин көрдиши вә интиһасызлығы тә'мин едир. Сөнәтдә вә фәлсәфәдә өбәдијјәт вә тарих бөјүк шәхсијјәтләрини олум вә өлүм илләринин чөкминдән јараныр. Дүшүнән даһиләрин јашамадығы илләр өбәдилијин мәчрасында бошлуғу өдәмәкдә едир. Мәкан чичәк вә чәмәнлә, Заман исә фикир вә әмәлләр долу оланда мә'наны вә көзәл көрүнүр. Төбиәтә бәнәзәмәк, өбәди вар олмаҗ үчүн. Инсан дүшүнүр вә јарадыр...

Мүәллиф фәлсәфи фикрин бүтүн кечмишини инсанлығын бәдбәхтлијдән саадәтә вә өлүмлу таледән мә'нәји дириліјә чан атмасынын тарихи кими сәһифәләјир. Бу тарихдә хошбәхтлијә «өмүр» вә «өлүм» анлајышларындакы биз һәмишә бир јердә, мүбаризәли вә тәзадлы гүтбләр вәһдәти һалында көрүрүк. «Олум, ја өлүм?» — бу өбәди фәлсәфи соруғунда һамлет өзү дә өлүмү мәнз тәбии вә хошбәхт олмајан һајата тәрчиһ едир. Өлүмдән сонракы дириліјин, өлүмсүз танрылара бәнәзәмәјин һикмәти вә шәрти кими Фаust да, Нәсими вә Фүзули ше'рләрини Ашиг-философ да инсанын идрак ишығына вә һагғына сығынып вә күвәнир. Чүнки өбәди сәрвәт — мүдрикликдир. Јалныз билик силаһы илә Инсан һәмишә, һәтта өлдүјү вә өлүмә мәһкум олса дә (гандалда вә гәбирдә икән дә!..) дири вә азад галмағы бачарыр. Үстәлик, мүдриклик — һәм дә ән «инанылмыш», сабит вә е'тибарлы сәрвәтдир: инсанлара мәхсус һәр мә'нәви вә ләјаг олуб: јалныз уча, јалныз ишыглы һагғыгәрләр гадим мүтәфәккир шәрләрлини үчалдыб вә өбәдилләшдириб. Үчү бабаларымызын һәјат вә мәишәти илә билаваситә бағлы олан «Авеста»да хошбәхтлик һагғында тәсәввүр доғру, ачыг вә ишыг анлајышларын өзүнү дә бирләшдирир. Һәлә Х әсрдә Әл-Фәрабә е'лан едир ки, «хошбәхтлик — инсанын кортөһин мејл етдији ән јүксәк мүкәммәллиқдир». Бу мүкәммәлликлә ирәли, шүур вә әхлаг арасында әлагәләр дә чох ајдын вә конкрет ишарәнин тарихи Шәргдә гәдимдир: «Әхлагсызлыг рүһун хәстәлијидир» вә «Инсанын хошбәхтлик вә бәдбәхтлик ачары, камиллик вә нагислик суканын онунла бағлы вә бирләшдиклиҗинә верилмишдир» (Хачә Нәсирәддин Туси). Үчүнҗү тәрәфдән, гадим Шәрг сәфәләрин хошбәхтлијин һәм мә'нәви, һәм дә мадди-игтисади шәртләрини бир-бириндән ајырмыр. Иднәни вә гәрәмин илк дәфә ишләдиклә Идрис һагғында әсатирдә белә бир вәһдәт идејасы јахшы ифадә едилиб.

Мүәллифә көрә, јуналар да хошбәхтлији һәм мадди, һәм дә мә'нәви һәзздә вә ләззәтдә, мүдриклик илә етикәдә, рүһун азадлығында көрүлүр. Мәнз бириликдә вә

ПОЕЗИЈА

Илк дебут

Гаршымда ики китаб вар. Һәр икисинин мүәллифи көнчдир. Һәр ики китабы мүәллиф јазмышдыр: Рафиг Јусифоглу вә Әләскәр Әлиоглу! Бу китаблара ушаглар үчүн јазылмышы ше'рләр топланмышдыр. Һәр ики мүәллифин әдәбијјата тәзә нәфәсә, инамла, гәтијјәтлә көлмәси, ахтарышлар апармасы, өзләринә мәхсус ејни нөвләри вә үслубларр јаратмасы вә башга бу кими мүсбәт кеј фијјәтләрә малик олмасы онларын бу илк дебүтүнүн үгурлу олдуғуну көстәрир. Бу үгур тәсадүфи вә көләдәндүмә дејилдир. Чүнки һәр икисинин мәзмуны охуучулара јахшы таныдыг, ше'рләри мәтбуатда тез-тез чыхмыш, нәәәр-диггәти чәлб етмишдир.

Рафиг Јусифоглунун китабы «Јурдум-јувам» («Көнчлик», 1983) адланыр. Һәгигәтән бу китабда догма вә тәнинмиз Азәрбајчана, онун тәбиәтинә һәср едилән һәрәтли мисралар аз дејилдир. Бу ше'рләр ајдын, риторик, үмуми тәсвирләрдән узагдыр. Һәр шеј дә ејни, ушаглараја баша јаныныҗ, анлајачагы бир сәвијјәдәдир. Төбиә, чанлыләһәләрләр, мәнзәрәләрдә, нисс вә дүјгуларда зәнинидир. Ана лаЛласы, даныш-торпағы, гуллары, дөнүзү, бар-бағчаны, һәтта бир јарпағы сөвмәјә бачаран, демәк, Вәтәни севир. Одур ки, белә нәтичә чыхаран шаир бу Вәтәни јуу бабалары, өкиҗләри, һәәрәмләрләр, дәрәләрләриндән, ејни заманда, ушаглар вә гызлар, оғланлар, ана-атанын, ана-бабанын, ана-ејнинин, ана-бај